

UDK:821.163.42.09-992Krlježa M.:929Vinaver S.

**KO-TEKST KAO KONTEKST:
KRLEŽIN *IZLET U RUSIJU* I VINAVEROVE *RUSKE POVORKE***

Predrag Brebanović

Filološki fakultet

Beograd, Srbija

Key words: travelogues, textual criticism, intertextuality, polemics, the October Revolution

Summary: The paper examines the intertextual connections between Stanislav Vinaver and Miroslav Krleža. Comparison of the different versions of their travelogues reveals that Krleža's *An Excursion to Russia* (1926) contains many traces of Vinaver's *Russian Processions* (1924). These specific traces are explained by the history of the mutual relations between the two writers, with particular reference to the polemics they led during 1920s and 1930s. Textual analysis reveals two different types of travelogue and two different poetics: one of modernism (Vinaver's), and the other of avant-garde (Krleža's).

Ključne reči: putopisi, tekstologija, intertekstualnost, polemika, Oktobarska revolucija

Apstrakt: U radu se istražuju intertekstualne veze između Stanislava Vinavera i Miroslava Krleže. Na osnovu poređenja različitih verzija njihovih putopisa pokazuje se da Krležin *Izlet u Rusiju* (1926) sadrži mnoge tragove Vinaverovih *Ruskih povorki* (1924). Ti se tragovi objašnjavaju istorijom uzajamnih relacija između dvojice pisaca, uz poseban osvrt na polemiku koju su vodili tokom dvadesetih i tridesetih godina prošlog veka. Tekstualnom analizom potvrđuje se da su posredi dve različite putopisne prakse i dve različite poetike: modernistička (Vinaverova) i avangardistička (Krležina).

(...) *jer to nisu fraze, ni laži, ni dim,
Winaver je s Muzom, a Muza je s njim.
Muza je s njim, i on je s njom,*

*a mi smo za definitivan lom
s tom Muzom i s tim Winawerom.
M. Krleža, „Winawerijada“*

1. Back From Moscow, in the SHS

Iako se u konačnoj autorskoj redakaturi ne pojavljuje, ime Stanislava Vinavera je u prvom izdanju *Izleta u Rusiju* Miroslava Krleže ipak bilo spomenuto – ali samo jednom. U toj verziji ovog putopisa, na početku drugog od ukupno tri odeljka posvećenih Beču kao jednoj od hodočasnikovih stanica na putu ka „zemlji Moskovita“, nalazi se sledeći pasus:

Teško je, posle naših znamenitih „putopisaca“ Crnjanskoga i Begovića, *pak donekle i Vinavera*, pisati o skromnim utiscima i to još u tako poznatom i banalnom gradu, kao što je to Beč. Naročito su poslednja talijanska pisma našega Milana Begovića bila tako bogata, upravo ticijanska, da ne znam od prirodene mi stidljivosti, kako da počnem svoja uboga zapažanja? Bez boje, bez palete, bez doživljaja ljubavnih, bez historijske perspektive od Renesanse do Baroka. (Krleža, 1926: 15; kurziv P. B.)

Nije sasvim jasno šta se ovakvim, uopštenim i lapidarnim prizivanjem iliti prozivanjem Vinavera želelo reći i postići. Druga i treća rečenica, koje smo u nadi da sadrže pojašnjenje takođe preneli, samo nam dodatno zamagljuje vidik. Ako su Miloš Crnjanski i Milan Begović obuhvaćeni ironijom navodnika pod koje im je stavljeno zajedničko spisateljsko određenje, da li je Vinaver – time što je odvojen od dvojice „naših znamenitih ’putopisaca’“ – makar delimično izuzet od nje? Misli li Krleža da je treći putopisac bolji ili gori od njih? Je li sa „pak donekle“ hteo da poterta stanovitu efemernost Vinaverovih putničkih „utisaka“, pre svega (ali ne samo) onih austrijskih, koji su tokom 1924. u beogradskom *Vremenu* izlazili pod naslovom „Beč, staklena bašta na Dunavu“? Najzad, kazuje li nam nešto činjenica da je od trojice Krležinih prethodnika u žanru jedino Vinaver, u knjizi *Ruske povorke* (izdatoj u godini bečkog feljtona), podrobno opisao i svoj boravak „kod boljševeka“?

Pitamo se, dakle, o pozadini citiranog iskaza. Pokušavamo da otkrijemo da li je u njemu postojao nekakav skriveni podtekst. Nastojimo da ocenimo koliko je za razumevanje prvog i stožernog Krležinog putopisa važan vinaverovski intertekst. Glavni nam je cilj da ustanovimo jesu li *Ruske*

povorka za autora *Izleta u Rusiju* predstavljale samo *ko-tekst*, ili i *kontekst* (na)spram kojeg se ravnao.¹ Odgovor na ovo pitanje povući će za sobom i izvesne interpretativne implikacije, kojih se – dakako – nećemo kloniti.

Za početak, moraćemo da iskoračimo mimo hermeneutičkog zabrana unutar kojeg se *Izlet u Rusiju*, pogotovo nakon pada Berlinskog zida i raspada Jugoslavije, rutinski locira i čita. Neće nas ovde interesovati jedinstvenost Krležine pozicije u matičnoj nacionalnoj književnosti, gde su mu – kao što je uverljivo pokazano – podjednako bili tuđi modeli predmodernog hrvatskog putopisa i modernistički patos stvaralaca poput Slavka Batušića (up. Duda, 2012: 203–220). Budući da njegovu „električnu knjigu“² smatramo relevantnom i u (naj)širim, svetskim okvirima, skloniji smo da u njoj vidimo jedan od *jugoslovenskih* izdanaka specifičnog putopisnog podžanra „povratak iz SSSR-a“, kojeg je Jacques Derrida – upisujući se i sâm u istu povorku putnika sa svešču da se ona pred njegovim očima okončava – osvetlio u *Moscou aller retour* (1995). Čitave su generacije intelektualnih turista, prevodeći vlastite impresije u političke sudove, dale doprinos toj „velelepnoj arhivi“,³ za čiji je tekstualni prototip odavno ustoličena knjiga *Retour de l'USSR*, koju je André Gide objavio deset godina nakon Krležine. Putovati u SSSR ličilo je na hodočašće u Jerusalim, na potragu za Gralom, ali i na osobeni opit; dok je pisati o tome, po Derridi, značilo podvrgnuti se frejdovskom dijalektičkom principu igre *fort-da*.

Tradiciji odlaženja „tamo“ (*fort*) i vraćanja „ovde“ (*da*) pripadaju Henri Barbusse, Walter Benjamin, e. e. cummings, Roland Dorgeles, Georges Duhamel, René Étiemble, Lion Feuchtwanger, René Füllöp-Miller, Panait Istrati, Franz Jung, George Kennan, Egon Erwin Kisch, Arthur Koestler, Malcolm Muggeridge, Vitezslav Nezval, John Reed, Joseph Roth, Victor Serge, Karel Teige, Ernst Toller, H. G. Wells, Edmund Wilson..., kao i August Cesarec, Ante Ciliga, Stjepan Radić, Mijo Radošević ili Ervin Šinko. Ali pripadaju joj, ništa manje, i Živojin Pavlović, i Sreten Stojanović, i Dragiša Vasić, a nadasve sâm Vinaver – koji je u ovom slučaju odigrao ulogu ključnog Krležinog prethodnika i antagonist.

¹ Pojmove *ko-teksta* i *konteksta* preuzeli smo iz funkcionalne lingvistike, gde se koriste kao oznake za verbalno i neverbalno okruženje neke reči. U ravni književnog dela, *ko-tekst* za nas obeležava genološku srodnost, a *kontekst* različite moduse svetonazorske koreliranosti.

² Odrednicu je skovao jedan od njenih entuzijastičnih prikazivača. Vidi: Bogdanović, 1926.

³ Derrida, 2012: 21. U poslednjim danima socijalističkog carstva francuski putopisac izriče dijagnozu: „Dekonstrukcija, to je SSSR danas“ (65).

U stvari, ubedeći smo da *Izlet u Rusiju* treba čitati na fonu kulturnih i političkih (ne)prilika u međuratnoj Jugoslaviji, pri čemu naglasak – shodno uvodnom navodu – valja staviti na „unutarpesničke“ odnose. Iako su na njihovu važnost više puta ukazivali priređivači Krležinih i Vinaverovih dela (V. Bogišić, G. Tešić, V. Visković), ono što je u dosadašnjoj kritičkoj literaturi izostalo jeste *close reading* iliti dubinska analiza, koja bi te odnose potkrepila i učinila razgovetnijima. Takvoj analizi, kao i uvek, treba da prethodi uvid u stanje samih tekstova.

2. Filologija kao dokaz

Nimalo slučajno, najozbiljnija polemika koja je o Krleži na razmeđi vekova zapodenuća ticala se tekstoloških regula koje su pri publikovanju njegovih dela bile ili nisu bile poštovane. Ono što je tada nazvano tekstualnom „giblivošću“ (Duda, 2000: 18) ostaje trajni problem kako pri njihovom pripremanju za štampu, tako i pri tumačenju. Ali, isto važi i za Vinavera, čija nedavna, osamnaestotomna *Dela* (2012–2015) – s obzirom na to da su mestimice rezultirala, za Krležu bezmalo uobičajenim, „varijantnim umnažanjem“ (Kapetanić, 1999: 488) nekih ostvarenja – izazivaju brojne filološke nedoumice.

Filologija za nas nije samo imperativ (pre)poznavanja i čuvanja tekstova iz kulturne prošlosti, nego i nauka pažljivog čitanja. Stoga ćemo se tek nakon provođenja izvesnih tekstoloških procedura prepustiti istorijskoj imaginaciji. Na primeru binoma Vinaver/Krleža manifestuje se ono što je Hans Urlich Gumbrecht prepoznao kao poetički kapital tekstualne pragmatike, koja započinje evidentiranjem tekstualnih segmenata i priređivanjem integralnih tekstova, da bi preko koncipiranja komentara i „istorizacije istorije“, dospela do pedagoških posledica proisteklih iz tih aktivnosti.⁴ U konkretnoj se situaciji ove filološke prakse ispostavljaju kao preduslov za bilo kakvo razumevanje.

Prva od njih vodi nas ka osvešćivanju jednog paradoksa. Jer, stvarne vam se relacije između *Ruskih povorki* i *Izleta u Rusiju* mogu ukazati samo ukoliko raskujete okove tih dveju knjiga i filološki ih dekonstruišete. Gumbrecht ovaj empirijski metod naziva identifikacijom fragmenata.

⁴ Podrobniji prikaz metodoloških konsekvenci striktno filološkog, „neinterpretativnog“ pristupa jezičkim tvorevinama, nudi Gumbrecht, 2003. Za lucidno i blagovremeno ukazivanje na neophodnost povratka filologiji, vidi Man, 2002: 21–26.

Tako gledano, nije nebitno da citirane tri rečenice potiču iz Krležinih novinskih „pisama“, koja su se u decembru 1924. pojavila u listu *Hrvat*. Nakon što ih je pod naslovom „Bečke impresije“ odštampao u *Izletu u Rusiju* (1926), pisac ih je ponovio u *Knjizi studija i putopisa* (1939), dok su u sarajevskom izdanju njegovih sabranih dela ona osvanula u tomu *Putovanja Sjećanja Pogledi* (1985). „Vinaverovski“ je pasus u međuvremenu pravopisno preuređen i neznatno izmenjen, pošto je u njegovoj poslednjoj rečenici tačka zamenjena zarezom, posle čega je dopisano: „bez sveg onog rekvizita od kojeg su sastavljene sve putopisne varijacije“ (Krleža, 1939: 217).

Od tih sitnih promena značajnije je piščevo naknadno odvajanje čitavog jednog opsežnog segmenta od ostatka knjige. Takvo ponašanje, doduše, nije iznenađujuće od nekoga ko je u svim svojim fazama demonstrirao nagnuće ne samo ka pukim prepravljanjima i prestilizacijama, nego i ka krupnijim zasecanjima u sopstvena već dovršena štiva. Docnija, *devinaverizovana* prošlovekovna izdanja *Izleta u Rusiju 1925* (beogradsko, 1958; zagrebačko, 1960; kao i dva sarajevska, iz 1973. i 1985) podrazumevala su, osim ijekavizacije i ubacivanja godine u naslov, izbacivanje čitave bečke deonice. A kako se isto desilo i sa nekim nemačkim odeljcima koji u prvom izdanju dolaze nakon bečkog („Razgovor sa senom Frana Supila“, „U Drezdenu“, „Kriza u slikarstvu“), ali i sa uvodnom partijom pod naslovom „O putovanju u opće (Impresije iz severnih gradova)“ – čiji će odlomci biti uključeni u pogovor za zagrebačku i sarajevske varijante – pobrojana kasnija izdanja započinju putopišćevim redigovanim *berlinskim* reminiscencijama.

Beč i Vinaver će se ponovo pojaviti tek u „Dodatku“ varijante *Izleta u Rusiju 1925* iz 2005. godine, publikovane u sastavu *Djela Miroslava Krleže*. Priređivač tog izdanja je, uporedo sa zadnjom rukom teksta (*Ausgabe letzter Hand*), reprodukovao i prvoobjavljenu varijantu (*editio princeps*). Biće da se na to odvažio zato što se u kritici minulih decenija ustalilo mišljenje o izvornom obliku *Izleta u Rusiju* kao najautentičnijem i samim tim kanonskom. Ipak, nijedan se izdavač Krležinih dela nije usudio da ovo uverenje iskoristi kao polazište vlastitog poduhvata.

Na drugoj strani, i prvi jugoslovenski postrevolucionarni putopis iz Rusije – Vinaverov – bio je zbirka prethodno objavljenih publicističkih tekstova. Ali, tekstološka sudbina te knjige različita je od one koja je snašla Krležinu. Drugo izdanje *Ruskih povorki* – obelodanjeno 2015. godine u četrnaestom tomu Vinaverovih *Dela*, naslovljenom *Zemlje koje su izgubile ravnotežu* – opsežnije je od prvog, koje je sadržavalo samo tekstove

objavljene u *Politici* (1919/1920) i *Republici* (1920/1921). Izuzev tri bonus-teksta iz *Politike*, koji nisu bili svrstani u autorsko izdanje, u novo je uključeno i pet tekstova izašlih 1925. u *Vremenu*. Ako je prvu od te dve odluke moguće i uvažiti – mada za nju nisu pruženi ubedljivi faktografski razlozi, niti je adekvatno obrazloženo istaknuto mesto koje su umetnuti tekstovi zauzeli u kompoziciji novog izdanja – krajnje je nejasno zbog čega je u *Ruske povorke* uvršten ciklus „Iza crvene zavese“.⁵

Kao što vidimo, priređivači *Izleta u Rusiju 1925* (Bogišić) i *Ruskih povorki* (Tešić) opredelili su se za različita ediciona načela. Sretna okolnost je što tek zahvaljujući njihovim redakcijama – koje se filološki mogu različito vrednovati – postaju vidljivije Krležine relacije spram Vinavera. Ovde ćemo se zadržati samo na dvema tekstualnim indicijama koje te relacije nedvosmisleno potvrđuju.

Prvu od njih je već opazio skrupulozniji od dvojice priređivača, koji se za preštampavanje Krležinog *editio princepsa* zacemento i opredelio ponukan tekstološkom debatom oko prvog kola piščevih knjiga čiji je su-redaktor bio. U „Ostrvu doktora Mora“ – kojim je Vinaver u *Politici* otvorio svoj ruski serijal i kojeg će urednik beogradskih *Dela*, bez obzira na to što ovaj članak nije ušao u sarajevsko izdanje, staviti na čelo svoje varijante *Ruskih povorki* – stoji:

Pobegao sam iz Moskve za Kijev u jednom lakom, belom, platnenom odelu i u jednim teškim, istinski ruskim čizmama. Od tolikih mojih podataka, skupljenih tako usrdno, skupljenih sa strašću, ostala mi je samo tanka knjižica revolucionarnih stihova Aleksandra Bloka, od koje se nisam hteo odvojiti, i nosio sam je u džepu. (Vinaver, 2015b: 9)

Dočim, u prvom izdanju *Izleta u Rusiju*, čiji je tekst nakon osam decenija prenet i u „Dodatku“ *Izleta u Rusiju 1925*, čitamo:

⁵ Priređivač u „Napomenama“ samo usputno (u zagradi) kaže da je tekstove koje je ubacio iz *Politike* „po svemu sudeći, cenzura eliminisala!“ (Vinaver, 2015b: 526; kurziv P. B.). Možda i jeste, ali se pri *svakom* tekstološkom poslu, čak i kada se ne radi o kritičkom izdanju sabranih dela (pa ni o „običnim“ sabranim delima), moramo rukovoditi dokazima, nadasve onim dokumentarno-stvarnim. Još gore je što nam za pridodate tekstove iz *Vremena* nije ponuđeno *nikakvo* opravdanje. Arbitrarnost je brutalna i neskrivena: „Pet tekstova pod naslovom 'Iza crvene zavese' ispisano je, očigledno, u sasvim drugom, postoktobarskom vremenu, a vidljivo je da je reč o reportažama koje nemaju onu ekspresionističku boju kojom su obeležene *Ruske povorke*“ (527). Zbog čega se onda nisu našli u nekom drugom, prikladnijem tomu *Dela*?

Uzeo sam bočicu kolonjske vode, najnovije izdanje Vidrićevih pesama sa predgovorom g. Vladimira Lunačeka i zaputio se na kolodvor da otputujem u Moskvu. (Krlježa, 2005: 328)

Sličnost u „lirskoj opremi“ dvojice putopisaca toliko je upadljiva da je s pravom primećeno kako Krlježa „u Moskvu odlazi citatno, na isti način na koji je iz Moskve Vinaver pobjegao“ (Bogišić, 2011: 208). Faktički je i tu na delu bila antiteza, pošto je analogija uspostavljena između Krlježinog *fort* i Vinaverovog *da*. I ne samo to: Krlježa se u nastavku posredno doista distancira od Vinavera, koga povezuje s Lunačekom, kako bi se sâm poistovetio sa Blokom i Vidrićem. Tako je nagovešteno da će i njegove prosudbe o revolucionarnim zbivanjima biti drugačije.

Druga, u književnoj kritici i istoriografiji dosad neprimećena indicija, spada u one koje nam pomažu da registrujemo razmere tih razlika. Na barem jednom mestu, prikriveni dijalog između Krlježe i Vinavera poprima formu „citatne polemike“ – što je, treba li podsećati, kategorija kojom je u teoriji ukazano na fenomen avangardističkog razaranja semantike tuđih tekstova (up. Oraić Tolić, 1990: 80). Posredi su početne impresije koje se kod Krlježe o Sovjetskoj Rusiji iznose. Njihova važnost biva naglašena time što su otisnute spacionirano:

To je dakle prvi i osnovni dojam da zemlja ne gladuje i da čita. (Krlježa, 2005: 324)

Ovu rečenicu će pisac u parafraziranoj formi naglasiti i u pogovoru za kasnija izdanja, koji započinje ovako:

Trideset i više godina minulo je od onog davnog izleta u Rusiju, kad je osnovna impresija pisca bila, da Rusija godine 1925 – ne gladuje i da čita... (303)

Nema, sigurni smo, nikakve dvojbe da je ovakvo Krlježino zapažanje bilo inspirisano jednom rečenicom iz *Ruskih povorki*, gde se u tekstu „Crveni bibliotekar i crveni neimar“ za arhitektu iz naslova veli:

On nam je govorio, kako sada služi boljševike, crvenu vojsku – kako se sve ruši, ništa ne podiže, i ne može podići, jer niko ne radi, jer materijala nema, jer lična inicijativa ne postoji, jer država nije u stanju ništa da stvori u *zemlji gde se govori i gladuje*. (Vinaver, 2015b: 109; kurziv P. B.)

Vinaverova Rusija *gladuje* i *govori*, dok Krlježina *ne gladuje* i *čita*. Teško da to nije bila izravna polemička reakcija! Pred nama su dve slike

jedne zemlje koje ne samo da su dijametralno suprotstavljene, nego je druga (Krležina) uobličavana kao negacija prve (Vinaverove). Zapravo je o antitetičnosti dvaju putopisa – bila ona hotimična ili ne – moguće govoriti na svim nivoima: estetskom, aksiološkom i epistemološkom. Ali, tome ćemo se vratiti u četvrtom delu rada, nakon što se u trećem osvrnemo na istorijat uzajamnih odnosa dvojice autora, u kojem je lako pronaći uzroke za skiciranu „borbu knjiga“.

3. Domobran Svemira i Vrabac Berlinac

Pređeni (anti)vinaverovski momenti nisu *sami po sebi* dovoljni za objašnjenje čitavog malog rata kojeg je hrvatski putopisac poveo protiv srpskog. Da biste se saglasili sa nimalo preteranom konstatacijom da je Krleža napisao „svojevrsnu protuknjigu Vinaverovim *Ruskim povorkama*“ (Visković, 2001: 59), morate znati da sukob između dvojice autora – koji je tekao poput reke ponornice – nije niti začeo, niti okončan sa *Izletom u Rusiju*. Zanimljivo li „Epopiju Vinka Požunovića“ i ostala peckanja iz *Nove pantologije pelengirike* (1922), kao i neke druge, po vrsti slične tekstove (gde Vinaver Krležu, uprkos istaknutoj roli koju mu poverava kao „Domobranu Svemira“, tretira otprilike onako kao i ostale objekte svojih parodija), razmena vatre bila je inicirana u leto 1924, da bi zatišje nastupilo tek posle desetak godina. Dijahronijski posmatrano, pred nama se odmotavaju dva poluvremena jedne čudne priče, čiji je zaplet uzrokovan poznatom taktikom pripadnika međuratne književne l(j)evice. Ona se ogledala u tome da vas je u polemičkom okršaju, u kojem iz bilo kog razloga niste voljni da učestvujete, katkada mogao odmeniti neko od istomišljenika ili prijatelja.

Krenimo redom. Decembarska „bečka pisma“ Krležina usledila su svega par meseci nakon što je Vinaver u *Vremenu* objavio zaprepašujućiji tekst „Beograd i g. Krleža“. Potonji je bio odgovor na Krležine „Balkanske impresije“ iz avgustovskog broja zagrebačke *Književne republike*.⁶ Sagledavajući Beograd iz putopisne vizure, Zagrepčanec u tom uratku – gde je mahom govorio o albanskim temama i Dimitriju Tucoviću – atmosferu u

⁶ I dotični će tekst – zajedno sa bečkim, kao i još nekim putopisnim štivima (poput „Pisma iz Koprivnice“), ali i „Razgovorom sa sjenom Frana Supila“ – završiti u *Knjizi studija i putopisa*. Inače se Vinaverova tenzija spram Krleže nazire već u nadrealistički intoniranoj dnevničkoj belešci od 17. januara 1923: „I on ima talenta, i svi odvrtni ljudi imaju talenta, ali šta je to talenat kad postoji sneg, automobil, telegraf, sivo nebo, drvo koje gori u furuni i ćurka koja po prastarom načinu ćurliče“ (Vinaver, 2015c: 16).

prestonici novoformirane države kontrastira vlastitim mladalačkim idealima. „Bijeli grad“ za pisca više nije ona „maksimala južno-slavenkog narodnog i socijalnog našeg spasenja“ (Krlježa, 1939: 133), niti ono mesto gde je, jedva deceniju ranije, već i banalno ćirilicno „Ж“ na žandarskim epoletama simbolizovalo slobodu. Sada je to epicentar balkanskog kapitalizma: spolja živahnog i blještavog, iznutra trulog i odurnog.

Iako u „Balkanskim impresijama“ nije bio pomenut, Vinaver se javio hitro i sa nezapamćenom žestinom, prokazujući Krlježu kao „nazor komunistu“, koji mrzi Beograd, progres, život sâm:

Nikada i nigde nije se tako jako videla sva zelena mržnja g. Krlježe na živi život, na sve manifestacije života, kao u njegovom napisu o Beogradu. Eto u tome i jeste *zagonetka g. Krlježe: On mrzi život uopšte, mrzi život kao takav*. Prelistajte njegova dela: nigde svetlosti, nigde čega simpatičnoga. To što g. Krlježa nameće Beogradu sve grehove buržoazije kao da nema buržoazije van Beograda, – jeste g. Krlježin frankovluk. Ali to što g. Krlježa napada Beograd ima dubokog osnova, ima temelja u duši i srcu g. Krlježe. On je morao napasti Beograd, neminovno.⁷

Najzanimljivije od svega je da Krlježa, protivno običaju, na ovaj napad nije direktno uzvratilo, usled čega ono „pak donekle i Vinavera“, kao i dve tekstualne indicije na koje smo skrenuli pažnju, dobijaju na težini. Neka vrsta delegiranog odgovora na beogradsku antikrlježijansku invektivu bilo je to što je nekoliko meseci kasnije u *Književnoj republici* njegov najbliži saradnik objavio negativnu kritiku *Ruskih povorki*, spočitavajući Vinaveru da je i do tada „sve možda i misleći da ide nalijevo, išao nadesno“ (Cesarec, 1971: 283), te kriveći ga za defetizam zbog kojeg je „ostao ispod događaja, zbunjen, ozlovoljen, sasvim u mentalitetu jednog inteligentnog menjševika“ (288). Samo godinu dana ranije, August Cesarec je u tekstu „LEF u

⁷ Vinaver, 1924b: 4. Kakva nepravda, izrečena osobi koja je u istom, tobože spornom tekstu napisala i ovo: „Knjige, kao topovske granate najtežega kalibra, trebalo bi da se bace na ovaj koloplet radikala i *zagrebačkih* profiteura, u taj odvratni metež trovatelja i varalica, generala i državnih savjetnika, među to plavokrvno austrijsko feudalno smeće, što lumpuje večeras u Klerdžisu, sutra će se pojaviti na konjskim trkama yokejskoga kluba u Topčideru kao mondainski pendant i prijatelj ove cincarske družbe, koja pleše na prvorazrednim balovima, kao posrednik po zanimanju, kao profesionalni tat i nitkov kakvi žive po svim smetištima *čitave Evrope* kao parcovi, životinje vampirske, strvinari smetišta“ (Krlježa, 1939: 141–142; kurzivi P. B.). Na optužbama za „frankovluk“ nećemo se ni zadržavati, osim što ćemo upozoriti da su, prema svedočenju Milana Kangrge, mladi frankovci Nemce u Zagrebu aprila 1941. oduševljeno dočekali uz pokliče „Hoćemo Krlježu, dajte nam Krlježu, ubiti Krlježu“ (Krlježa, 2015: 174).

Jugoslaviji“ Vinavera i grupu *Alfa* naveo kao (istina, pozadinsko-ekspresionističke) aktere „naše književne lijeve fronte, koja stoji u uskoj vezi s komunističkim pokretom“ (192). Nakon *Ruskih povorki* i napisa o njima iščeznuće i (uzajamno?) osećanje savezništva, s tim da se čovek danas – znajući da je Vinaverova putopisna proza bila dostupna i pre no što je dobila format knjige – spontano zapita: nije li pravi povod Cesarčevog utuka bio Vinaverov utuk na Krležu?

Ali, idemo dalje. Tačno deset godina kasnije, u najavljenom drugom poluvremenu sukoba koji nas zanima, uslediće sličan jedan pokušaj amortizacije napada na sopstvene saborce. Desiće se to u narednom Krležinom časopisu, usled čega ta epizoda ima još neke beogradske aktere, kao i različit raspored uloga. Povod joj je bio članak „Moralna poezija i njeni veroučitelji“, kojim je Vinaver – ponovo u *Vremenu* – odgovorio na tekstove Marka Ristića („Moralni i socijalni smisao poezije“, iz prvog broja *Danasa*) i Milana Bogdanovića („Slom posleratnog modernizma“, iz trećeg broja iste publikacije). Krležino ime pomalja se tek u zaključku Vinaverovog priloga, gde je on – skupa sa Crnjanskim – okarakterisan kao „naš“ naslednik, tačnije sledbenik srpskog modernizma:

Uostalom, mi još nismo umrli mada nas je g. Bogdanović sahranio. Iz nas su proizišli Krleža, Crnjanski i mnogi drugi, koji su kadri da još mnogo pruže g. Bogdanoviću. Poezija je još uvek onde gde smo mi. (Vinaver, 1934: 18)

Umesto Ristića ili samog Bogdanovića, Vinaveru je uzvratilo drugi urednik *Danasa*. Uradio je to u najboljem vinaverovskom maniru – stihovima, aludirajući na evropsku prestonicu u kojoj je „Stanjislav“ tada službovao:

U stilu komične Winawerijade,
taj Vrabac Berlinac na kraju balade
piše kô lirski kameleon
„da Muza je tamo gde je on“.
A kako je on momentano u Berlinu,
poklonimo se Belom, idealnom Krinu,
koji je dokazao da neće da sluša
i dao se ubiti za svoje uverenje. (Krleža, 1934: 249)

Prvo lice množine, koje ovde raskida sa vinaverovskom, modernističkom Muzom, objedinilo je u sebi i Krležu, i Bogdanovića, i Ristića. *Danasovog* oponenta to neće primiriti: oglašavaće se naredne

godine (kada je taj časopis uveliko bio likvidiran), u *Idejama* Miloša Crnjanskog, degradirajući Krležu u status *ideologa* „socijalne literature“, ali i respektujući silinu njegovog *književnog* opusa. Time kao da je uspostavljena argumentativna matrica za Vinaverova jednako ambivalentna poratna izjašnjavanja o istom piscu (up. Visković, 1999: 504), koji će pak narednih decenija o Vinaveru postojano ćutati. Usput će ga okrznuti još samo u predsmrtnoj „Promemoriji istraživačima ’sukoba na Ljevici““, svrstavši ga (zajedno sa Crnjanskim i Ujevićem) među predratna „režimska pera“ (Krleža, 1983: 256). Nije li time ponovo ocrtan isti onaj razdor sa modernistima na kojem je u *Danasu* insistirao Bogdanović? I nije li na tom razdoru Krleža – kao saveznik nadrealista u „likvidaciji“ Moderne – predano radio već u *Izletu u Rusiju*?

4. „Večnost prometejska“ vs. „jedino otkrovenje“

Sada se napokon možemo vratiti uporednoj analizi dvaju putopisa. Pritom nas više neće toliko zanimati genetički podsticaji (koji dopiru iz sfere psihičkog iskustva), koliko veze među tekstovima (koje pripadaju poretku književnosti).⁸ Usredsredićemo se na razlike između *Ruskih povorki* i *Izleta u Rusiju*, kao i na ono što te dve knjige čini drugačijima od svih ostalih „eseseravanja“.

Poći ćemo od dve spoljašnje napomene. Prva je da su već i same okolnosti pod kojima su dvojica pisaca otputovala u Rusiju gotovo neuporedive. Za razliku od Vinavera, koji je tamo stigao pre Oktobra i potom bio zatečen revolucionarnim vihorom, Krleža u SSSR dospeva nedugo posle Lenjinove smrti, u zoru staljinističke ere. Prirodno je da su njegove opservacije manje konfuzne i staložnije – što ne znači da su pouzdanije i objektivnije. S tim u vezi, druga se napomena svodi na to da nisu bili manje različiti ni ciljevi radi kojih su pisci pošli na put. Krleža se „kod boljševika“ obreo u intelektualnoj i političko-publicističkoj ekspediciji, dok je Vinaver u „crvenim maglama“ boravio kao izaslanik države Srbije i član njene Vojne misije. Kući se, nakon silnih peripetija, vratio tek po formiranju Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca.

⁸ Za razdvajanje ova dva tipa istraživanja up. Giljen, 1982: 38–39. Kada su u pitanju putopisi iz SSSR-a, do sada su obrađene samo sličnosti i razlike između Krležine ruske knjige i *Moskovskog dnevnika* Waltera Benjamina (v. Janić, 2012). Mogla bi se braniti i teza po kojoj je suprotnost između Krleže i Vinavera u velikoj meri analogna onoj koju je Derrida (oslonivši se na etijamblovsku komparatističku metodologiju) uočio između Benjamina i Gidea.

Dva se autora, posve očekivano, upadljivo razilaze po svojim „politikama doživljaja“ sovjetskog kontinenta. Uprkos tome, bilo bi površno ovu razliku u celosti pripisati diskrepancijama između dvaju oprečnih habitusa: građansko-liberalnog (Vinaver) i komunističko-revolucionarnog (Krlježa). Mada bi se na osnovu veštački interpoliranog i antikomunistički akcentovanog bloka „Iza crvene zavese“ mogao izvesti drugačiji zaključak, upravo se u (takođe interpoliranom, ali uistinu upečatljivom) „Ostrvu doktora Moroa“ uočava da Vinaver jednako poletno mrzi, kako pristalice proletherske diktature, tako i one koji se – u ime carističkog režima, pod vođstvom generala A. I. Denjikina – protiv nje bore. Međusobno istrebljivanje „crvenih“ i „belih“ on proglašava sukobom dva terorizma, a odnos prema Lenjinu mu je izrazito dvosmislen. To se vidi i iz njegovih tekstova okupljenih u šesnaestom tomu *Dela* (up. Vinaver, 2015a: 193–348), gde Vladimir Iljič naizmenično figurira kao uzvišeni mesija i sablasni meštar. Izgleda da Vinaver naprosto nije znao šta da misli o novuspostavljenom poretku.

Krlježa je, opet, sovjetski projekat povezivao sa sudbinom celokupnog čovečanstva. Oduvek je polagao velike nade u slovenski element, pacifizam i kolektivno vlasništvo. Mnogo pre dolaska u Rusiju prisutna je kod njega retorika *astralnog* putovanja, plovidbe kroz međuzvezdane prostore. „Izletnička“ je avantura samo osnažila dotadašnje poverenje u totalni prevrat, usled čega je pisac „u ovo apokaliptično vreme jako osetio tvrdo tlo pod nogama“ (Krlježa, 2005: 476). Lenjin je po njemu stegonoša i burevesnik, a lenjinizam kolumbovski pronalazak i „onaj gvozdeni smer u kome se globus solidnom brzinom od dvadeset i četiri časa na dan giba u Kozmopolis“ (550).⁹ Sovjetski Savez za Krlježu nije nikakva društvena utopija (tj. idealni prostor), nego avangardistička „optimalna projekcija“ (tj. najpoželjniji smer).

Ukratko, pastoralnih klišea u *Izletu u Rusiju* nema, kao što ih kod istoga pisca nikada nije ni bilo. Koliko god bio uveren da se iskrao na obale budućnosti, Krlježa sa Vinaverom deli potrebu da nas, osim o tome kako živi *civis sovieticus*, izvesti i o glasovima nezadovoljnika. Ti su glasovi kod obojice putopisaca uglavnom utkani u brojne dijaloške pasaže, usled čega se

⁹ Iskrenost tog stava potvrđuje i intimna prepiska. Supruzi Beli će 14. marta 1925. iz Rusije biti poručeno: „Tu se polažu temelji novih društvenih oblika i to se oseća na svakome koraku. Sve evropejske i naše dosadašnje informacije nisu tačne. Ovde nastaje perioda neslućenoga prosperiteta u svakome pogledu. Kvantitet je američanski. Kakve će to imati posledice u kvalitetu sledećih 100 god. to je otvoreno pitanje. Svakako je sigurno da to više nisu pokusi nego stvarnost – ekonomska“ (Krlježa, 2015: 53).

osetno odražavaju na strukturu obeju tvorevina, koja je dobrim delom dramska, preciznije „simpozijumska“. Istovremeno se neke od takvih epizoda, kao što su Vinaverova „Drugarica Fenja i drug Miša“ ili Krležina „Admiralova maska“, mogu čitati i kao zasebne pripovetke.

Međutim, dva se spisateljska polazišta, u celini uzeto, radikalno razlikuju – i to ne samo zato što u *Izletu u Rusiju* preovlađuje afirmacija sovjetske stvarnosti, dok se u *Ruskim povorkama* nariče nad time što je revolucija „tako užasna, tako krvava i tako bezdušna“ (Vinaver, 2015b: 96). Nasuprot Vinaveru, koji se već naslovom fokusira na putno odredište i ljudske mase u pokretu, Krleža nam svojom (i ubuduće rado upotrebljavanom) odrednicom „izlet“ sugerše usredotočenost na putnički subjekt. Ali i pored toga što je manje subjektivan, Vinaverov putopis donosi mnogo više autobiografskih detalja (npr. onih o „mom pokojnom ocu“) nego Krležin, koji nam – naizgled paradoksalno – mestimice deluje apolitičnije. Jednostavno, u *Izletu u Rusiju* je putopisno *ja* fikcionalnije i samim tim literarnije nego u *Ruskim povorkama*. Premda žanr putopisa ne iziskuje nužno verodostojnu mimetičku podlogu, njemu ipak jeste zadat uslov referencijalnosti, a unekoliko i autoreferencijalnosti (jer je svako putovanje ujedno samootkrivanje); ali u krležijanskoj izvedbi znatan prostor biva rezervisan za fikcionalnost, pa i autofikcionalnost.

Drugim rečima, razlika između Vinaverovog i Krležinog putopisa nije samo politička, nego i – barem u podjednako meri – poetička. Suština je u tome da su Vinaverovi (u međuratnom periodu prilično učestali) putnički zapisi po pravilu, za razliku od malobrojnih Krležinih, bili reportažnog karaktera. Većina ih je tipična za novinske publikacije u kojima su objavljivani. Izuzimajući, eventualno, one iz Beča (koje i Krleža izdvaja),¹⁰ žanrovske konvencije u njima nisu pogažene (kako istoričari književnosti vole ritualno da ponavljaju), već pretežno – izbegnute. Utoliko se Vinavera isuviše olako uvršćuje među avangardne putopisce. Naprotiv, čini se da on permanentno praktikuje modernističku kritiku avangardnih društvenih strujanja, te da unutar deridijanskog „velelepnog arhiva“ *Ruskim povorkama* najviše sliče *Utisci iz Rusije* (1928) tadašnjeg Krležinog prijatelja Dragiša Vasića, kome je Vinaver posvetio svoju *Nemačku u vrenju* (1924). Zato nas ne čudi ni primedba Isidore Sekulić da je pisac *Ruskih povorki*, stremeći kao i vazda „paradoksima i pantologijama“, svojim putopisom samo „još jače

¹⁰ Relativno nedavno i skoro sinhrono objavljeni su nemački prevod Vinaverovog bečkog (2003) i ruski prevod Krležinog sovjetskog putopisa (2005). Zbilja neobična koincidencija, jer je i između prvih izdanja tih knjiga razmak bio dve godine.

zamrsio Rusku revoluciju“ (Vinaver, 2015b: 485). Hrvatski bi putopisni pandan dvojcu Vinaver-Vasić pre bio modernista Begović, ili čak impresionista Matoš, nego avangardistički nastrojeni Krleža, čiji bi parnjak u srpskoj „izletničkoj“ književnosti – više nego iko drugi – mogao biti Crnjanski.

Pominjući Crnjanskog i u citiranom bečkom odlomku iz prvog izdanja svog ruskog putopisa, Krleža je verovatno na umu imao njegova *Pisma iz Pariza* (1921), kao i napise iz Mađarske, koji su tokom 1923. izlazili u *Politici*. U poređenju sa ostalim jugoslovenskim autorima, njih dvojica putopisnim zahvatima nisu pristupali toliko žurnalistički i dokumentaristički, koliko programski (metapoetički) antiputopisno. Ali Crnjanskog Krleža u *Izletu u Rusiju* nije, kao Vinavera, apostrofirao samo jednom. Tako se u berlinskom odeljku – na jednom mestu koje će biti zadržano u svim izdanjima – osuđuju „kulturnoistorijske papige“ zato što o „svemu i svačemu“ pričaju „kao da su pročitali koji putopis Crnjanskoga“ (Krleža, 2005: 406). Konotacija je očito negativna i potiče od prezira spram muzejske poze. Kvazi-prosvetiteljskoj pompi Krleža se, za razliku od Crnjanskog i Vinavera – da ne zaboravimo ni Begovića – *a priori* podsmeva.

Povrh svega, Vinavera i Crnjanskog povezuje sklonost ka putopisnoj imagologiji koja se graniči sa (re)produkcijom nacionalnih i inih stereotipa. Majčica Rusija u *Ruskim povorkama* biva imenovana „otadžbinom samozvanaca“ (Vinaver, 2015b: 88) u kojoj „niko ne zna ni kad, ni zašto, ni kako“ (46), dok su Rusi portretisani kao „*najpsihološkiji* narod, najveći glumački narod čovečanstva“ (145), naravno drastično drugačiji od – Nemaca. Premda ne negira moć predrasuda kao putničke „mentalne prtljage“, Krleža se uopšte ne bavi temama koje su u poslednje vreme preplavile teoriju i istoriju putopisne književnosti: susretima kultura, reprezentacijama Drugog, etnološkim otkrićima... On je i u samoj Nemačkoj ostao neosetljiv za probleme mentaliteta i identiteta, kojima su Vinaver i Crnjanski zaokupljeni. Simptomatično je kako se u uvodnom dijaloškom odeljku iz prvog izdanja *Izleta u Rusiju* ovaj „turista“ usremljuje na Kapital:

– Što sam video? Ništa nisam video! Video sam banke! Mnogo bankovnih palača. Po svim ulicama same bankovne tvrđave! (Krleža, 2005: 318)

Ovakvom, prepoznatljivo krležijanskom pobunjeničkom atmosferom odiše i finale *editio princepsa*. Za razliku od završetka definitivne autorske

verzije – umekšanog ne samo pogovorom, nego i ubačenim odeljkom „O značenju Ruske revolucije u okviru imperijalizma“ (koji je iz *Književne republike*, preko *Knjige studija i putopisa*, dospao u izdanja *Izleta u Rusiju* 1925) – pisac se tu vinuo u sferu filozofije revolucije:

Čuje se kako negde u prostoru gigantskim krilima šume ideje, a negde u daljini sa Kavkaza krešte jastrebovi. O večnosti prometejska! Slava Ti! (568)

Nasuprot ovom uznositom zazivanju prometejske konstante kao varijacije na „komunističku hipotezu“ (A. Badiou), u pogovor kasnijih varijanti će kao poslednja rečenica biti doseljena suvoparna opaska iz prvobitnog uvoda, po kojoj u Rusiji „tko radi, taj i jede“ (307).

No i u tom pogledu vinaverovska tekstologija odnedavno po svojoj složenosti konkuriše krležijanskoj. Velika je, naime, i razlika između završetaka sarajevske i beogradske verzije *Ruskih povorki*. Prva od njih, koja je nastala autorovom voljom, svršava se naglo i skoro bez poente, odeljkom „Glasnici iz Indije“ – dok u novoobjavljenoj, na kraju dodatog serijala, čitamo:

Jedna vera koja je pobedila mora da kanoniše svoje knjige i svoja čudesa, i mora da spreči pojavu novih apokrifnih jevanđelja, da bi autoritet zvaničnoga podigla na nadležnu, najveću visinu jedinoga otkrovenja. (Vinaver, 2015b: 173)

Kao i u prethodno razmotrenim primerima, i ovde smo svedoci kolateralne dobiti od jednog u osnovi neurednog izdanja. Pišući u svoje vreme o *Srbijaku I–III* (1970) i drugim poduhvatima objavljivanja stare srpske poezije, najkompetentniji je ovdašnji komentator takvu tekstološku praksu, uskraćujući joj bilo kakav vrednosni predznak, prozvaao *varvarskom*. Jer iako zadovoljstvo nije osnovno osećanje sa kojim ih čitateljka odlaže, bilo bi nepošteno takva izdanja – neretko svodiva na proizvoljno i „smjelo rabljenje napola shvaćenih vrijednosti, poluautentične parčadi izglavljene iz konteksta“ (Petrović, 1975: 39) – oglasiti posve nekorisnima. Tako nam je i u novoj verziji *Ruskih povorki*, blagodareći nizu tekstoloških kontingencija, ipak pružena prilika da bolje shvatimo ne samo antitezu između dva poimanja Revolucije – koja je za Vinavera nasilni proces kanonizacije, a za Krležu prometejski proces emancipacije – nego i sraz između dveju (nipošto isključivo putopisnih) poetika, pri čemu je prva od njih (Vinaverova) modernistička, dok je druga (Krležina) avangardistička. Ali ni to što srpski

ili hrvatski klasici i u nepouzdanim izdanjima (p)ostaju klasici ne znači da ne treba poznavati istoriju njihovih tekstova i poštovati je.

Literatura:

- Bogdanović, Milan. 1926. *Miroslav Krleža: „Izlet u Rusiju“*. U: *Srpski književni glasnik* 20, 6. 454–459.
- Bogišić, Vlaho. 2011. *Povijesno i pamćeno u Krležinoj putopisnoj memoaristici*. U: *Dani hvarskoga kazališta* 37, 1. 200–220.
- Cesarec, August. 1971. *Rasprave, članci, polemike: nacionalni, socijalni i kulturni problemi Jugoslavije (1912–1927)*, prir. I. Škiljan Gothardi. Zagreb: Mladost.
- Derida, Žak. 2012. *Za Moskvu u oba pravca*, prev. B. Savić Ostojić. Loznica: Karpos.
- Duda, Dean. 2000. *Krleža, Millenium Edition*. U: *Zarez* 2, 34. 18–19.
- Duda, Dean. 2012. *Kultura putovanja: uvod u književnu iterologiju*. Zagreb: Ljevak.
- Giljen, Klaudio. 1982. *Književnost kao sistem: ogledi o teoriji književne istorije*, prev. T. Vučković. Beograd: Nolit.
- Gumbrecht, Hans Ulrich. 2003. *The Powers of Philology: Dynamics of Textual Scholarship*. Urbana & Chicago: University of Illinois Press.
- Janić, Zoran. 2012. *Putovanje u srce utopije (moskovski dani Krleže i Benjamina)*. U: *Krleža danas: 1893–1981–2011*, prir. T. Sabljak. Zagreb: HAZU. 58–93.
- Kapetanić, Davor. 1999. *Varijante*. U: *Krležijana II*, prir. V. Visković. Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. 487–492.
- Krleža, Miroslav. 1926. *Izlet u Rusiju*. Zagreb: Narodna knjižnica.
- Krleža, Miroslav. 1934. *Winawerijada*. U: *Danas* 1, 5. 248–249.
- Krleža, Miroslav. 1939. *Knjiga studija i putopisa*. Zagreb: BNP.
- Krleža, Miroslav. 1983. *Dijalektički antibarbarus*. Sarajevo: Oslobođenje.
- Krleža, Miroslav. 2005. *Izlet u Rusiju 1925*, prir. V. Bogišić. Zagreb: HAZU & Matica hrvatska & Naklada Ljevak.
- Krleža, Miroslav. 2015. *Bela, dijete drago*, prir. V. Bogišić. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Man, Paul de. 2002. *The Resistance to Theory*. Minneapolis & London: University Minnesota Press.
- Oraić Tolić, Dubravka. 1990. *Teorija citatnosti*. Zagreb: GzH.
- Petrović, Svetozar. 1975. *O izdavanju srednjovjekovnog pjesničkog teksta (Povodom Srbijaka)*. U: *Zbornik za slavistiku Matice srpske* 8. 9–40.
- Vinaver, Stanislav. 1924a. *Ruske povorke*. Sarajevo: Knjižara D. i A. Kajon.
- Vinaver, Stanislav. 1924b. *Beograd i g. Krleža. Zagoneitka g. Krleže*. U: *Vreme* 4, 969. 4.
- Vinaver, Stanislav. 1934. *Moralna poezija i njeni veroučitelji*. U: *Vreme* 14, 4401. 18.
- Vinaver, Stanislav. 2015a. *Kobni vidici: politička publicistika*, prir. G. Tešić. Beograd: Službeni glasnik & Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

- Vinaver, Stanislav. 2015b. *Zemlje koje su izgubile ravnotežu: evropske putopisne teme*, prir. G. Tešić. Beograd: Službeni glasnik & Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Vinaver, Stanislav. 2015c. ... *I druge teme*, prir. G. Tešić. Beograd: Službeni glasnik & Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Visković, Velimir. 1999. *Vinaver, Stanislav*. U: *Krležijana II*, prir. V. Visković. Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. 503–504.
- Visković, Velimir. 2001. *Krležološki fragmenti: Krleža između umjetnosti i ideologije*. Zagreb: Konzor.